

Юрій Ніколаєць

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-Х – 1991 РР.

Стаття містить аналіз змін етнічної та етносоціальної структури населення Галичини у другій половині 1960-х – у 1991 роках. Визначено чинники, які справляли найбільший вплив на міграції населення. Висвітлено вплив українського середовища Галичини на етносамоідентифікацію росіян, які прибували в регіон. Проаналізовано специфіку урбанізаційних процесів на території Галичини.

Ключові слова: Галичина, демографія, міграції, урбанізація, етнічна структура населення, соціальні групи, русифікація, українізація.

Yurii Nikolaets. Ethnic structure of populations of Galicia is presented in the second half of 1960th – in 1991. In the article the analysis of changes of ethnic structure of population of Galicia is presented in the second half of 1960th – in 1991. Factors that carried out most influence on migrations of population are certain. Influence of the Ukrainian environment of Galicia is lighted up on selfdefinition of Russians that arrived in region. The specific of urbanization processes is analysed on territory of Galicia.

Key words: Galicia, demography, migrations, urbanization, ethnic structure of population, task forces, rusification, ukrainization.

Постановка проблеми. Етносоціальна історія Галичини другої половини ХХ ст. тісно пов'язана із втіленням у життя радянським керівництвом політики, покликаної забезпечити уніфікацію суспільно-політичного життя країни. Різке скорочення кількості польського населення краю протягом повоєнного періоду та зростання кількості росіян на території Галичини мало сприяти посиленню русифікації. Форсована урбанізація із її гіпертрофованими формами не оминула й Галичини, краю, де порівняно велика частина жителів мешкала у невеликих містечках та на території хуторів. Концентрація населення завдяки виокремленню

перспективних поселень і, відповідно, капіталовкладень у розвиток їх інфраструктури мала посилити економічну складову контролю за населенням, значна частина якого свого часу підтримувала діяльність УПА. Багато мешканців міст походили з сільської місцевості, залишати яку змушували пошуки роботи, необхідність навчання тощо. Трудова міграція сільського населення до міст сприяла зростанню кількості українців серед міщан, що не могло не позначитися на розвитку асиміляційних процесів. Міграції, асиміляція призводили до змін етнічної та етносоціальної структури населення Галичини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти демографічної динаміки населення Галичини представлені у роботах Н. Блажко, Ю. Пітюренка, П. Коваленка, А. Степаненка, М. Тимчука, І. Фоміна, які вивчали урбанізаційні процеси, а також Г. Рогожина, Ф. Фтомова, О. Кочерги, М. Паробецького, В. Загороднього, які зосередили свою увагу на аналізі територіальних особливостей розселення сільського населення України, а також виявили групу чинників, сприятливих для розвитку сільських поселень. Вивченням геопросторових аспектів етнонаціональних взаємин займався М. Дністрянський, а для дослідження етнонаціональної структури населення, територіальної організації українського етносу та розміщення національних меншин вагомим залишається науковий доробок В. Наулка, С. Макарчука, Г. Боднар.

Виклад основного матеріалу. На середину 1960-х років в Українській РСР була сформована цілісна концепція щодо перспективності й не перспективності сіл, їх модернізації, яка охоплювала соціальну, економічну та демографічну сфери життя суспільства. Тіньовими сторонами її було: зменшення державної дотації селам, що не одержували нової категорії; визначення збитковими насамперед малих колгоспів, заборона тримати худобу тим, хто не працює в колективному господарстві; злиття сільських рад і ліквідація рад у невеликих селях; фактичне стимулювання закриття восьмирічних та початкових шкіл, дитсадків, медзакладів; зняття зі статистичного обліку малих сіл та хуторів, об'єднання їх з великими під новою назвою [2, с. 425].

28 червня 1965 р. Президія Верховної Ради УРСР своїм указом затвердила «Положення про порядок перетворення, обліку,

найменування та реєстрації населених пунктів, а також розв'язання деяких інших адміністративно-територіальних питань в Українській РСР». Сільські поселення, людинність яких коливалася від кількох до 10000 осіб, не диференціювалися. Поряд з цим, перехід населеного пункту від категорії сільського поселення до міського супроводжувався занесенням у систему фінансових дотацій з боку держави для підтримки й забезпечення сталого розвитку. На села такий порядок не поширювався [2, с. 425]. Проте мешканці багатьох малих сіл і хуторів часто відмовлялися переселятися на центральні садиби колективних господарств і будь-що намагалися емігрувати в міста, на будови, створюючи тим самим у господарствах напругу із забезпеченням трудовими ресурсами [4, с. 446].

Сучасники відзначали, що до 1960 р. до Львова переселялися насамперед люди з різних областей Радянського Союзу, які працювали на новозбудованих промислових підприємствах, а після 1960 р. до Львова щораз більше стали переселятися українці з Західної України. Приїжджі прибували в основному своєму загалі з сіл та містечок і не лише в пошуках роботи. Багато приїжджали на навчання чи підвищення кваліфікації. У зв'язку з цим значно зросла кількість нових мешканців Львова, які не мали зв'язку з урбанізованим способом життя [8]. Але соціалізація прибулих до галицьких міст росіян і українців мала свої особливості.

Переселенці зі східноукраїнських областей прагнули оселитися насамперед у Львові, у крайньому разі – в одному із районних центрів, але категорично відмовлялися проживати у галицьких селах [1]. Росіяни, які прибували жити на територію Галичини, намагалися формувати коло для спілкування, яке обмежувалося, як правило, середовищем російського або російськомовного населення. При цьому належність до керівництва різного рівня спричиняла певною мірою зверхнє ставлення до місцевих жителів, яке у окремих випадках виражалося у принциповому небажанні розмовляти українською мовою.

Порівняно великого розголосу набув, наприклад, випадок, який трапився під час святкування річниці народження Т. Шевченка у Львові. 28 березня 1965 р. на заводі верстатів-автоматів ім. О. Горького без погодження із партійним комітетом підприємства і

президією Спілки письменників України відбувся вечір поезії, присвячений пам'яті видатного українського поета. Як вважали працівники місцевих партійних органів, на вечорі декламувалися «тенденційно підібрані» твори Т. Шевченка та авторські твори учасників «сумнівного змісту». До декламуючих власні вірші українською мовою російською мовою звернувся голова завкому Г. Глазирін із пропозицією «припинити читання віршів ідейно хибного змісту». У відповідь з натовпу почувся голос: «Ми вас не розуміємо. Кажіть українською мовою». Г. Глазирін розумів українську мову, але не розмовляв нею, і на таке зауваження відповів: «Я вашу бандерівську балаканину не розумію» [13, арк. 33–34]. Це викликало обурення учасників вечора поезії, які розцінили його слова як зневагу до української нації. З часом це питання розглядалося на засіданні ЦК КП України. При цьому, у матеріалах до цієї справи зазначалося, що присутні на вечорі поезії працівники обкому підтримали позицію Г. Глазиріна, звинувачуючи учасників у антирадянській позиції.

Усвідомлення загрози з боку галицького населення політиці русифікації відобразилося у багатьох офіційних документах партійних органів. Після прийняття постанови ЦК КПРС «Про політичну роботу серед населення Львівської області» партійне керівництво всіх областей УРСР звітувало про вжиті заходи, спрямовані на допомогу очільникам Львівщини виховувати населення «у дусі пролетарського інтернаціоналізму». Один із наріжних каменів цього виховання полягав саме у посиленні русифікації, в тому числі й через масштабні перевірки якості викладання російської мови [18, арк. 47].

Протидії українському національному руху на галицькій землі мало сприяти й виселення колишніх членів ОУН та УПА, які повернулися до Галичини після відбуття покарання. 20 лютого 1973 р. було прийнято Постанову ЦК КП України «Про роботу КДБ при Раді Міністрів УРСР з припинення ворожої націоналістичної антирадянської діяльності і ході слідства на осіб, заарештованих за ці прояви». Йшлося про необхідність органами КДБ вжити заходів для вивчення процесів, які мали місце у середовищі колишніх учасників ОУН та УПА, а МВС УРСР мало впорядкувати облік колишніх учасників ОУН та УПА, які «повернулися з

місце ув'язнення, та їх пособників» [12, арк. 40]. Однак таких масштабних депортацій, як у сталінські часи, вже не проводилося. У листопаді 1975 р. за даними, наведеними у Постанові бюро Львівського обкому Компартії України «Про досвід партійних організацій області з викриття буржуазної пропаганди та організації контрпропаганди», у Львівській області проживало близько 40000 осіб у минулому репресованих за антирадянську діяльність у ОУН та допомогу УПА [21, арк. 4].

Зростання кількості українців у складі міського населення Галичини завдяки специфіці їх соціалізації супроводжувалося поширенням укладу життя, характерного для сільських поселень (частина міщан навіть займалася городництвом на підходящих ділянках землі поблизу своїх помешкань). Колишні селяни у міському середовищі (так само як і у сільській місцевості) в основному досить уважно ставилися до святкування традиційних свят та обрядовості.

Однією із характерних рис та парадоксів урбанізації в УРСР, у тому числі й Галичині, було дотримання сільської культури та побуту в міському середовищі, коли значна частина колишніх сільських жителів, перетворюючись на міщан, зберігала більшість звичок, притаманних мешканцям сільської місцевості. Це пов'язано із особливостями перебігу «радянської урбанізації», зокрема, її гіпертрофованим та форсованим характером. На території міських поселень зберігалися значні масиви, забудовані будинками, характерними для сільської місцевості.

Українське галицьке середовище виявилось більш потужним, аніж вплив русифікаторів, що сприяло поступовій українізації російського населення краю. Порівняно велика питома вага представників розумової праці серед тих, хто відстоював українські національні інтереси, попри всі зусилля керівництва КПРС сприяло поширенню відповідних поглядів серед населення Галичини, а також зміцненню впевненості у необхідності відродження Української держави у нащадків тих, хто боровся за неї зі зброєю в руках. При цьому важливо, що подібні переконання досить успішно поширювалися в середовищі молодих людей: студентства та навіть школярів, про що свідчили численні факти «антирадянських проявів» за їх участі впродовж досліджуваного періоду. Велике

значення також мало те, що у регіоні проживала значна кількість тих, хто свого часу брав участь в українському повстанському русі зі зброєю в руках. Українське середовище сприяло українізації нащадків тих, хто приїжджав на роботу до Галичини зі східно-українських областей. При цьому близько третини росіян, які проживали в Галичині у першій половині 1980-х років, тут уже народилися, що не могло не вплинути на формування їхнього світогляду. Неформальне спілкування студентів, учнів шкіл, як свідчили матеріали КДБ при Раді Міністрів УРСР, свідчило про формування у молодіжному середовищі, схильному до бунтарства, проукраїнських поглядів. Це врешті привело до поширення вживання української мови у побутовому спілкуванні та зростання кількості українців, у тому числі й за рахунок записаних українцями дітей від міжетнічних шлюбів.

Видається, що протидії русифікації сприяла й можливість спрощеного перетинання державного кордону для населення прикордонних районів Галичини. Ще у 1953 р. за ініціативи Головного Управління прикордонних військ і КДБ при РМ СРСР було відмінено 800-метрову прикордонну смугу і прикордонну зону. Спілкування з іноземцями сприяло формуванню ідентичності, орієнтованої на європейські ідеали та цінності. Поступово поширення набувала й трудова міграція. Частина галичан, орієнтуючись на тимчасове перебування за межами СРСР, з часом віддавала перевагу постійному проживанню, в основному, на території Польщі. Видається, що місцеве партійне керівництво з пересторогою ставилося до спрощення правил перетинання кордону насамперед через можливість звинувачення у поширенні антирадянських проявів на ввіреній території. Це могло тягнути за собою, серед іншого, й звільнення із займаної посади. Можливо, саме небажання відповідати за антирадянські виступи й стало причиною порушення питання про посилення охорони державного кордону перед загальносоюзним керівництвом. Проте у ході посилення охорони державного кордону відбувалося й виокремлення перспективних поселень, що мало тягнути за собою відповідні міграційні процеси.

ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР Постановою від 28 грудня 1965 р. «Про впорядкування західних прикордонних

районів Української РСР» зобов'язали Держбуд УРСР розробити протягом 1966–1968 рр. проекти районного планування західних прикордонних районів УРСР з визначенням перспективних сільських населених пунктів, а також генеральні плани міст і селищ міського типу та генеральні плани перспективних сіл. Розроблені відповідно до вказаної постанови генеральні плани міст і селищ міського типу передбачали першочергову розбудову перспективних населених пунктів. У Львівській області до перспективних були віднесені Нижанковичі і Краковець. У Івано-Франківській області перспективними було визначено селища міського типу Верховина, Кути, Яблунів. Згідно з доповідною запискою голови Держбуду УРСР М. Бурки серед перспективних сіл у прикордонних районах на час прийняття згаданої постанови було визначено 245. З них у Івано-Франківській – 33, Львівській – 47. М. Бурка зазначав, що із завершенням у 1968 р. розробки проектів районного планування прикордонних районів було додатково виявлено у цих областях 73 перспективні села, з них у Івано-Франківській – 8, Львівській – 43. На ці села передбачалося скласти генеральні плани протягом 1969 р., причому для 50 сіл – за кошти бюджету і для 23 сіл – за замовленнями колгоспів [15, арк. 41–42]. Можливо, що саме зусилля місцевих керівників господарств, які були готовими забезпечити оплату складення генеральних планів для їх населених пунктів, або небажання створювати джерела соціальної напруги у місцевостях, де серед жителів були колишні бійці УПА, у зв'язку із можливим визнанням населених пунктів неперспективними, й змусили переглянути кількість перспективних сіл у прикордонних районах.

Однак протягом 1970-х років і надалі вживали заходів для збільшення концентрації сільського населення за рахунок переселення селян з хуторів. Вважалося, що міжгосподарське кооперування і агропромислова інтеграція залишалися потужним важелем концентрації сільського населення і ліквідації хутірської системи розселення. Підкреслювалося, що у разі розміщення в адміністративному районі агропромислових підприємств рівень концентрації сільського населення мав зростати у 2–2,5 раза [9, с. 21].

Механічний приріст міського населення за рахунок сільських місцевостей був характерний для всіх без винятку областей

України, проте за його темпами Львівська область перебувала серед лідерів [11, с. 14]. У Тернопільській області кількість сільського населення також скорочувалася значними темпами [10, с. 11]. Збільшення кількості жителів міст поставило на порядок денний питання про будівництво житла і покращення благоустрою. Частина жителів Галичини проживала у непридатних для житла приміщеннях: бараках, землянках, підвалах, аварійних будинках. Складною залишалася ситуація, наприклад, у Львові, де у непристосованих для житла помешканнях проживало 3588 сімей [25, арк. 26]. Проблемою розселення міщан залишалося обмеження технічних можливостей у сфері спорудження будинків, вищих п'яти поверхів, за відсутності потрібного ліфтового обладнання та підйомних механізмів. Це призводило до нераціонального використання міських територій, розтягнення комунікацій та зростання транспортних витрат населення. З галицьких областей тільки на Львівщині можна було на той час організувати спорудження будинків, які були вище п'яти поверхів, що й було зроблено за ініціативи Держбуду УРСР і Держплану УРСР [26, арк. 197].

Урбанізаційні процеси призвели до зростання кількості населення великих міст, що становили в основному робітники (значна частина яких була вихідцями із сільської місцевості). Прибутки частини робітників дозволяли замислюватися про придбання кооперативної квартири, але темпи спорудження житла в Галичині, як і у всіх регіонах України, не відповідали потребам населення. Цей факт відзначався вже у доповідній записці про доходи і видатки населення до ЦК Компартії України та Ради Міністрів УРСР вже у січні 1972 р. [17, арк. 73–74]. Для обласних центрів Галичини, особливо для Львова, було характерним залучення для виконання робіт працівників із найближчих сіл, які по буднях їздили на роботу. При цьому радянські чиновники неодноразово відзначали їх вплив на формування поглядів міщан у контексті процесу українізації.

З метою певного обмеження темпів урбанізації у 1978 р. ЦК Компартії України і РМ УРСР ухвалили Постанови «Про подальший розвиток будівництва індивідуальних житлових будинків і закріплення кадрів на селі» №373 і «Про передчасне віднесення багатьох сіл республіки до неперспективних і подальше покра-

щення забудови сільських населених пунктів Української РСР» № 536. Цими постановами було змінено правила забудови сіл за рахунок зняття обмежен на будівництво одноповерхових одноквартирних будинків у селах, де розміщувалися центральні приміщення колгоспів і радгоспів. Були встановлені пільгові умови кредитування колгоспників і працівників радгоспів для індивідуального будівництва [24, арк. 3–4]. А згідно із Постановою РМ СРСР від 10 листопада 1979 р. № 1029 союзним республікам було дозволено організовувати для працівників Крайньої Півночі і прирівняних районів, які пропрацювали там не менше 15 років, житлово-будівельні кооперативи, крім адміністративних центрів республіки і курортних місцевостей [24, арк. 6]. При цьому частина молодих галичан виїжджала саме до північних районів СРСР у пошуках заробітку, а повертаючись, вкладала зароблені кошти у будівництво житла чи придбання автотранспорту. Однак обсяги індивідуального житлового будівництва у сільській місцевості могли бути суттєво збільшені у разі отримання дозволів на спорудження кількоповерхових будинків, а також за рахунок розбудови дачних кооперативів, де було заборонено будувати двоповерхові споруди. У містах віддавали перевагу будівництву невеликих типових квартир. Квартири поліпшеного планування (як правило, зі збільшеною житловою площею, кількома лоджіями та санвузлами) передбачалися лише для чиновників, як і спецмагазини.

У другій половині 1960-х років досить гостро постала проблема повернення до попереднього місця проживання осіб, які свого часу переселилися до СРСР із Чехословаччини і були в основному розселені на території західноукраїнських областей (зокрема, на Львівщині). Згідно з угодою між СРСР і Чехословаччиною про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. і угодою від 10 липня 1946 р. про переселення громадян чеської і словацької національностей колишньої Волинської губернії до Чехословаччини і українців, росіян та білорусів з Чехословаччини до СРСР на територію Рівненської, Волинської, Закарпатської, Львівської та інших областей було переселено 2841 сім'ю у складі 12404 осіб. Через деякий час частина з них стала порушувати питання про повернення до Чехословаччини, мотивуючи це прагненням об'єднатися із родичами, які проживали там. У зв'язку зі

збільшенням кількості листів про виїзд до Чехословаччини, які надійшли до ЦК КПРС і ЦК КП України від колишніх переселенців, ЦК КП України 29 березня 1963 р. розглянув це питання і визначив подальші заходи для посилення масово-політичної роботи серед цієї категорії громадян та у сфері покращення їх матеріально-побутових умов [16, арк. 3]. Незважаючи на вжиті заходи, частина переселенців вимагала дозволу на виїзд до Чехословаччини. Їх прохання розглядалися в індивідуальному порядку органами МВС, а дозволи на виїзд видавалися тільки особам, які мали в ЧРСР членів сім'ї чи близьких родичів. При цьому остаточне вирішення питання про виїзд залежало від згоди чехословацької сторони, яка видавала відповідні візи. Протягом 1948–1970 рр. з різних областей України дозволи на виїзд на постійне проживання в ЧРСР отримали 6905 радянських громадян. За цей час органи МВС УРСР відмовили у дозволі на виїзд 3805 особам з огляду на відсутність достатніх підстав. Крім того, протягом 1964–1969 рр. Генеральне консульство ЧРСР у Києві відмовило у отриманні візи для в'їзду 1204 радянським громадянам [16, арк. 3].

За даними міністра внутрішніх справ І. Головченка кількість осіб, які виїжджали до ЧРСР на постійне проживання, збільшувалася до середини 1960-х років. Протягом 1965–1970 рр. виїхало 4731 особа. Якщо у 1965 р. виїхало 623 особи, то у 1966 р. – 2356, у 1967 р. – 1215 осіб [16, арк. 13].

Починаючи з 1968 р. кількість звернень про виїзд різко скоротилася. Для зменшення кількості виїжджаючих керівництво МВС УРСР запропонувало розглядати звернення радянських громадян про виїзд до ЧРСР на постійне проживання тільки після надання ними до органів МВС СРСР письмових повідомлень посольства або Генерального консульства ЧРСР про згоду на видачу їм віз для в'їзду, тобто аналогічно існуючому порядку оформлення і розгляду звернення радянських громадян про виїзд на постійне проживання до Угорської Народної Республіки, Польської Народної Республіки і Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. Пропонувалося також встановити, що Міністерства внутрішніх справ СРСР та союзних республік, їх органи на місцях приймали б позитивні рішення про виїзд радянських громадян на постійне проживання до ЧРСР тільки з

метою об'єднання їх сімей, а також у випадку виїзду одинаків до своїх рідних [16, арк. 2–3].

Проте вже з 1969 р. кількість бажаючих повернутися до Чехословаччини поступово зростала. І хоча більшість тих, хто прагнув виїхати до Чехословаччини, проживала на території Волині, з Галичини, а точніше з Львівської області, також були бажаючі виїхати. Більшість з них були селянами, які розчарувалися у радянській колгоспній системі. Критика радянської системи господарювання з боку тих, хто повернувся до Чехословаччини, викликала незадоволення місцевого керівництва, оскільки саме воно уособлювало у країні перетворення, продиктовані Радянським Союзом. Крім того, незадоволення викликала й необхідність для чехословацької сторони виплачувати прибулим особам пенсійного віку пенсію, оскільки відповідно до угоди між СРСР і ЧРСР про пенсійне забезпечення необхідно виплачувати пенсію у розмірах, встановлених чехословацьким законодавством [16, арк. 22].

27 червня 1970 р. до Генерального консула СРСР в Братиславі М. Дєєва звернувся Голова Уряду Словацької Соціалістичної Республіки П. Цолотка, який у ході розмови визначив проблему міграцій як «назрілу». Він наголосив, що деякі особи, сім'ї і навіть групи, щоб добитися дозволу на виїзд, стали звертатися за допомогою до радянських, чехословацьких органів, а також до дипломатичних представництв західних країн і навіть до ООН. Після того, як було досягнуто угоду між СРСР і ЧРСР про обмін туристів, деякі особи, які прибули до ЧРСР як туристи, ставили питання про те, щоб залишитися на постійне проживання. Окремі громадяни рішуче відмовлялися від повернення до СРСР, і справа доходила навіть до силового повернення. Поступово влада ЧРСР почала задовольняти ці прохання з метою «об'єднання сімей». Причому, за тими громадянами, які отримали дозвіл на постійне проживання в ЧРСР, потягнулися й інші родичі, які проживали в СРСР. Потім чехословацькі та радянські органи стали задовольняти прохання про повернення до Чехословаччини цих осіб шляхом видачі їм радянських закордонних видів і чехословацьких віз, отриманих у Генеральному консульстві у Києві. Таким чином, з 1966 р. особи, оптовані у 1947 р. у радянське громадянство, почали цілими сім'ями повертатися до ЧРСР. П. Цолотка зазначав,

що переважна більшість переселенців проживала у Східній Словаччині. Він повідомив, що їх прибуття в основному лише до Східнославацької області викликало постановку низки політичних, економічних та соціальних проблем, які доводилося розв'язувати словацьким органам. Досить часто переселенці критично висловлювалися щодо порядків у СРСР і прагнули вийти із радянського громадянства. Більшість громадян поверталися до тих сіл, звідки вони були переселені у 1947 р., вимагаючи повернення їм землі і майна, за які вони отримали свого часу компенсацію. Як радянські громадяни, вони не мали права на отримання позики на будівництво житла. П. Цолотка наголосив, що чехословацькі органи «не мали політичного інтересу щодо подальшого переселення радянських громадян до ЧРСР», але звернувся із проханням до радянської сторони визначити кількість тих, хто бажав повернутися до ЧРСР, їх віковий склад та професійну структуру [16, арк. 20–22].

Аналізуючи ситуацію, що склалася, секретар ЦК КП України Ф. Овчаренко 7 серпня 1970 р. зазначив, що прохання про визначення кількості бажаючих виїхати з СРСР до ЧРСР виконувати не слід. Свою позицію він пояснив тим, що обстеження умов життя переселенців в УРСР показало, що умови життя колишніх переселенців не відрізнялися від умов життя «інших трудящих республіки». При цьому Ф. Овчаренко відзначив, що «проблеми масового виїзду радянських громадян до ЧРСР взагалі не існувало» [16, арк. 8]. Така позиція спричинила відповідні вказівки органам внутрішніх справ, що різко скоротило кількість тих, хто отримував дозвіл на виїзд.

Поряд із виїздом до ЧРСР частина мешканців Галичини також прагнула виїхати й до Ізраїлю. У 1967 р. з УРСР до цієї країни виїхало 453 євреї, у тому числі з Львівської області 72. Водночас, тільки на Львівщині було розглянуто 228 клопотань про виїзд. Проте подальше клопотання про виїзд до Ізраїлю припинялося у зв'язку з попередженням про можливість втрати громадянства СРСР. Але загалом виїзд радянських громадян до Ізраїлю було припинено через розрив дипломатичних відносин [14, арк. 75].

Невелику частину населення Галичини становили громадяни, які прибули на постійне місце проживання до УРСР із-за кордону.

За даними звіту про рух, побутове і трудове влаштування громадян, які прибули з-за кордону на постійне проживання до УРСР, начальника паспортного відділу Управління адмінслужби міліції МВС УРСР П. Олексієнка із початку репатріації й до кінця 1975 р. до УРСР прибуло 13936 осіб, у тому числі з-за кордону 12701, та переїхало з інших республік – 1235 осіб. За цей час виїхало за кордон 1822 особи, за межі республіки – 2687 та померло 670 осіб. На 1 січня 1976 р. залишилося проживати в УРСР 8754 особи, з них репатріантів – 4015, реемігрантів – 4492 та іноземців – 247 осіб [22, арк. 17]. Найбільше репатріантів прибуло з Аргентини, Західної Німеччини, Польщі та Франції [22, арк. 14–15]. А вже на 1 січня 1978 р. до УРСР з початку репатріації прибуло 1972 сім'ї у складі 8571 особи. З них до Івано-Франківської області – 90 сімей (485 осіб), до Львівської – 110 (669 осіб), до Тернопільської – 67 (510 осіб) [23, арк. 20]. Львівська область, поряд із Одеською, Донецькою та Волинською, була місцем для постійного проживання найбільшої кількості прибулих [23, арк. 8].

Згідно з даними перепису населення 1970 р. у Львівській області проживало 2428868 осіб, з них у містах – 1148649, у селах – 1280219, у Івано-Франківській області – 1249271 особа, з них міських жителів – 384232 особи, сільських – 865039, у Тернопільській області проживало 1152668 осіб, з яких у містах – 268723, у селах – 883945 [5, с. 17]. Упродовж 1959–1970 рр. кількість населення Івано-Франківська збільшилася з 66456 осіб до 104971 (158% до кількості жителів 1959 р.), Коломиї – з 31303 до 41054 (131%), Калуша – з 12873 до 40728 (316%), Надвірної – з 8751 до 161155 (185%). Чисельність населення Львова зросла з 410678 осіб до 553452 (135 % до кількості жителів у 1939 р.), Дрогобича – з 42145 до 56048 (133%), Стрия – з 36180 до 47983 (133%), Червонограда – з 12241 до 44008 (360 %), Борислава – з 28603 до 33800 (118%), Самбора – з 23649 до 29253 (124 %), Трускавця – з 8482 до 18392 (217%), Бродів – з 10243 до 15948 (156%), Золочева – з 10513 до 15281 (145%). Кількість населення Тернополя збільшилася з 52245 осіб до 84663 (162% до кількості жителів у 1939 р.), Кременця – з 16438 до 19731 (120 %), Чорткова – з 15294 до 19183 (125 %) [5, с. 17].

Згідно з даними перепису населення 1970 р. більшість жителів Галичини становили українці. У Івано-Франківській області кількість українців, порівняно із 1959 р., збільшилася з 1032994 осіб до 1186839, росіян – з 36750 до 46545, поляків – з 3019 до 6463 [6, с. 177], у Львівській області кількість українців збільшилася з 1786587 до 2134400 осіб, росіян – з 178303 до 199794, поляків – з 29851 до 41518 [6, с. 181], у Тернопільській області кількість українців збільшилася з 1026822 до 1106954 осіб, росіян – з 25448 до 26349, поляків – з 2462 до 14690 [6, с. 186].

На початку 1970-х років у ряді українських міст постало питання про необхідність їх розукрупнення у зв'язку зі зростанням кількості населення. Потреби культурно-побутового обслуговування вимагали створення нових управлінських структур, які б могли забезпечити виконання відповідної роботи. На території Галичини передбачалося втілити у життя певні зміни адміністративного устрою Львівської області.

12 вересня 1972 р. Львівський обком КП України та виконком обласної ради внесли до ЦК КП України пропозицію створити додатково у області два адміністративні райони за рахунок розукрупнення існуючих Жидачівського та Нестерівського районів. Згідно із цією пропозицією мали утворитися Ходорівський і Рава-Руський райони [20, арк. 2]. Проте процес узгодження меж районів вніс свої корективи. Так, уже у доповідній до ЦК Компартії України секретаря ЦК І. Лутака від 28 листопада 1972 р. вказувалося на необхідність розукрупнити Нестерівський, Сокальський та Яворівський райони Львівської області із населенням 101–112 тис. осіб та відновити лише Рава-Руський район [19, арк. 7]. У цей час планувалося також і виділення на території Львова п'ятого адміністративного району, як це було до 1956 р. 12 вересня 1972 р. до ЦК КП України звернувся Львівський обком КП України, виконком обласної ради з проханням розглянути питання про додаткове створення у Львові одного адміністративного району.

У зверненні зазначалося, що Львів із підпорядкованими йому населеними пунктами Винники, Брюховичі і Рудно станом на 1 січня 1972 р. займав територію 137,5 км². Автори звернення вказували, що протягом 1955–1972 рр. населення Львова збільшилося на 220,9 тис. осіб, що значно перевищувало кількість

населення, яке було у будь-якому із існуючих на той час адміністративних районів [20, арк. 48–50]. Важливо, що, крім зростання населення і площі міста, у зверненні Львівського обкому до ЦК Компартії України містилася ще одна причина, яка, на думку партійних працівників, вимагала виокремлення п'ятого району міста і, відповідно, збільшення кількості управлінців. Львівський обком КП України відзначав порівняно високий рівень релігійності населення міста та наявності так званих «елементів національної обмеженості». Крім того, вказувалося, що, окрім постійного населення міста, на будівництвах і підприємствах працювали більше 60000 робітників, які щоденно приїжджали із навколишніх сіл. Ці обставини, на думку працівників обкому, вимагали «постійного підвищення ідейно-виховної роботи серед населення» [20, арк. 50].

Усі наведені вимоги та їх аргументація були підтримані у доповідній записці до ЦК Компартії України секретаря ЦК І. Лутака від 28 листопада 1972 р. [19, арк. 5]. А вже 10 квітня 1973 р. була ухвалена Постанова ЦК КП України № П-39/8 «Про створення нових районів у містах Дніпропетровськ, Донецьк, Київ, Львів, Харків, у Київській області і про віднесення селища міського типу Іллічівськ Одеської області до категорії міст обласного підпорядкування» [19, арк. 2].

Аргументація партійних чиновників щодо необхідності протидії «елементам національної обмеженості» була ще одним підтвердженням усвідомлення ними загрози процесу русифікації саме з боку Галичини. Галичина розглядалася як перепона на шляху уніфікації суспільно-політичного життя республіки. І саме така уніфікація була однією із вагомих причин змін адміністративно-територіального устрою, керування міграціями населення та організації псевдопротидії злочинності, у рамках якої продовжувалося виселення з регіону колишніх вояків УПА, які повернулися до рідних сіл після відбуття покарання, а також переслідування представників інтелігенції, які виступали з проукраїнських позицій.

Перепис населення 1989 р. засвідчив, що на території Івано-Франківської області проживало 1413211 осіб, з яких українців було 1342888, а росіян – 57005 [7, с. 80]. Кількість населення Львівської області становила 2727410 осіб, з яких українців було

2464739 осіб, росіян – 195116, поляків – 26876, євреїв – 14240 [7, с. 84]. На Тернопільщині проживало всього 1163974 осіб, з них українців – 1126395, а росіян – 26610 [7, с. 86]. Порівняно із даними перепису 1970 р., спостерігалось збільшення кількості українського населення у всіх областях регіону. Водночас, на Львівщині відзначалося скорочення кількості росіян з 199794 осіб до 195116. Однак, незважаючи на поширене твердження, що саме Львівщина виступила найбільш потужним осередком українізації російського населення, вважаємо, що інші області Галичини могли б відіграти у цьому процесі не меншу роль, якби більша кількість росіян проживала на Тернопільщині чи Івано-Франківщині. Зосередження російського населення на Львівщині в основному зумовлювалося економічними причинами. Попри переважання українського населення більшість керівних посад різних рівнів на території Галичини обіймали росіяни, що було одним із наслідків відповідної політики правлячої партії. Саме тому найбільша частина російського населення Галичини проживала на території Львівщини, і, зокрема, безпосередньо у Львові.

Найбільш швидкими темпами серед міст Галичини впродовж досліджуваного періоду розвивався саме Львів. У другій половині 1980-х років Львів був одним із небагатьох центрів, де було таке важливе і передове наукомістке виробництво, виробництво на основі високоточних технологій. У Львові діяли потужні наукові центри, функціонували унікальні лабораторії та потужні центри освіти. Однак культурно-ментальна самобутність галичан, потужність Галичини як осередку українізації викликали велике занепокоєння радянського керівництва, яке намагалося перешкодити розгортанню процесу суверенізації України.

Входження західноукраїнських земель до складу Української РСР, а по суті, інкорпорація її СРСР – державою з докорінно відмінними політичним, суспільно-економічним устроєм, культурно-релігійними (вірніше антирелігійними) орієнтаціями тощо призвело до кардинальних змін у всіх сферах буття західноукраїнського суспільства, у тому числі й в етнополітичній. Однак потрібно зазначити, що хоча, з одного боку, радянська доба і наклала певний відбиток на етнополітичне обличчя західноукраїнських земель, з

іншого – завдяки особливостям, що сформувалися упродовж століть перебування західноукраїнських земель у інакшому цивілізаційному просторі – слушно говорити не так про набуття ними нових, «радянських» рис, як про збереження старих, сталих, віками сформованих, що вирізняли західні терени УРСР попри всі уніфікаційні намагання влади [3, с. 93]. Таким чином, процес радянізації Галичини загалом виявився невдалим, а українське середовище краю, позбавлене суперництва з боку польського населення, незважаючи на масштабне переселення росіян, особливо на територію Львівщини, виступило ядром українізації і не лише для значної частини прибулих, й для всієї території України.

Наприкінці 1990-х – на початку 1991 рр. ЦК КП України констатував факт того, що комуністам Львівської обласної партійної організації не вдалося перехопити політичну ініціативу у «антикомуністичних сил» в умовах, коли переслідування здійснювалося «за єдиною ознакою членства в КПРС». У зв'язку з цим поряд з підвищенням рівня соціального забезпечення комуністів на Львівщині пропонувалося рекомендувати комуністам-керівникам республіканських міністерств і відомств регулярно присилати відповідальних працівників з тим, щоб не допускати звільнення з посад комуністів [27, арк. 144–145]. Проте ініціатива переміщення комуністів до Галичини з інших областей України, як це було у часи радянізації краю, на цей час вже була запізною в умовах різкого зменшення довіри українського населення до комуністичної ідеології загалом і до КПРС зокрема з огляду на тривале розвінчування міфів про правлячу партію і висвітлення «білих плям» як в історії КПРС, так і у історії створення й існування СРСР. Крім того, наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років у більшості партійних організацій вже вимагали відміни ст. 6 Конституції СРСР про керівну і спрямовуючу роль партії та висували вимогу передбачити у Статуті КПРС вільний вихід з партії [28, арк. 112–113]. Тому в умовах занепаду СРСР не вдалося забезпечити масштабне переміщення комуністів до Галичини для посилення протидії «антикомуністичним силам».

Не варто скидати з рахунку й перестороги частини комуністів щодо їх переміщення до Галичини задля протидії українському національному руху. Можливо, справа була в певних топіках

історичної пам'яті щодо діяльності УПА, а можливо, й небажання залишати керівні посади у інших регіонах. Але навіть у декларації Київської організації Соціалістичної партії України (СПУ) з нагоди обговорення проекту Платформи ЦК КПРС до XXXVIII з'їзду партії відзначалося поширення «національної нетерпимості» [29, арк. 50]. Тобто навіть та частина колишніх комуністів, які, критикуючи привілеї керівництва КПРС уже у рядах СПУ, все ж бажала зберегти і примножити свій вплив у владних структурах, усвідомлювала масштаби поширення українського національного руху у республіці і насамперед в Галичині.

Навіть досить примарні перспективи масштабного переміщення комуністів з інших регіонів України до Галичини для протидії українському національному руху і процесу суверенізації було фактично перекреслено рішеннями галицьких рад. Уже протягом березня–квітня 1990 р. перші сесії Львівської обласної, районної і міських рад, за винятком Мостиської, Нестерівської, Городоцької, Самбірської та Турківської, прийняли рішення про український національний жовто-блакитний прапор і вивісили такі прапори на будинках виконкомів, а також на приміщеннях, де проводилися сесії місцевих рад. Крім того, тимчасовим регламентом роботи сесії Шевченківської районної ради м. Львова, затвердженим 2 квітня 1990 року, було заборонено обрання членів КПРС на посади голови районної ради, його заступника, голови райвиконкому та голови комітету народного контролю [30, арк. 49].

12 липня 1990 р. сесія Тернопільської міської ради прийняла «Перший універсал міської ради народних депутатів про владу», проголосивши міську раду вищим органом державної влади на підпорядкованій території, який може приймати рішення, продиктовані вимогами часу навіть у тому випадку, коли б вони не узгоджувалися «із застарілими законами СРСР і УРСР». Універсалом визначалося, що органи суду, прокуратури, КДБ і МВС на території міста підконтрольні і підзвітні міській раді. При цьому перебування у будь-яких партіях чи громадсько-політичних організаціях працівників цих органів визнавалося недопустимим [30, арк. 174–175], що насамперед завдавало удару позиціям Компартії України. Крім того, у липні 1990 р. Тернопільською міською радою було прийнято Постанову «Про виділення житла військово-

службовцям, звільненим у запас», якою передбачалося взяття на квартирний облік лише тих звільнених у запас військово-службовців, які до призову в армію проживали на території Тернопільської області. За даними органів місцевого військового управління кілька військовослужбовців у зв'язку з прийняттям радою відповідного рішення не реалізували своє бажання залишитися на постійне проживання у Тернополі [30, арк. 176].

Згідно із даними Міноборони СРСР про виділення житла військовослужбовцям Прикарпатського військового округу за рахунок місцевих рад станом на 1 січня 1991 р. на території Івано-Франківської області житлом було забезпечено лише 37% осіб, Львівської – 46 %, Тернопільської – 78% [32, арк. 98]. А згідно з даними про забезпечення житлом звільнених у запас офіцерів, прапорщиків станом на 1 січня 1991 р. у Івано-Франківській області стояло на обліку 140 сімей, прибула у 1990 р. 81 сім'я, але були забезпечені житлом протягом 1990 р. лише 28 сімей, хоча залишилося незабезпеченими 192 сім'ї. У Львівській області стояло на обліку 360 сімей військовослужбовців, прибуло у 1990 р. – 132, забезпечено житлом у 1990 р. – 77, залишилося незабезпеченими – 415. У Тернопільській області стояло на обліку на 1 січня 1990 р. 118 сімей, прибула протягом 1990 р. – 101 сім'я, було забезпечено житлом протягом 1990 р. – 58, а залишилася незабезпеченою 161 сім'я. Відповідно до даних на 1 січня 1991 р. про переселення з військових містечок осіб, які втратили зв'язок зі Збройними силами, КДБ і МВС, продовжувався процес переселення із військових містечок колишніх військовослужбовців. Так, на території Івано-Франківської області мало бути переселено 12 сімей, Львівської – 204, Тернопільської – 24 [32, арк. 99]. Таким чином, рядом рішень місцевих рад Галичини було суттєво уповільнено, а в деяких випадках і повністю призупинено виділення житла на території краю військовослужбовцям Збройних сил СРСР, які вийшли у відставку.

У липні 1990 р. Тернопільською міською радою також було ухвалено Постанову «Про виділення житла громадянам, які переселяються із зони радіоактивного забруднення». Згідно з цією постановою ця категорія громадян була позбавлена права на позачергове отримання у Тернополі житлової площі, як це було передбачено постановою Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради №

115 від 21 травня 1990 р. Своім рішенням міська рада запропонувала обласній раді забезпечувати таких громадян житлом за рахунок приміщень у сільській місцевості, в яких ніхто не проживав [30, арк. 177].

У офіційних виданнях того часу дії рад Галичини намагалися представити виключно як екстремістські і спрямовані проти російського і російськомовного населення краю. У доповідній працівників правоохоронних органів до ЦК КП України наголошувалося на загостренні «релігійної обстановки» у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях і захопленні «уніатами» 200 культових приміщень православної церкви, що спричинило порушення проти «екстремістів» 28 карних справ та притягнення до адміністративної відповідальності 1125 осіб [30, арк. 42]. А вже у проекті Постанови Президії Верховної Ради УРСР «Про заходи зі зміцнення соціалістичної законності та правопорядку в республіці» відзначалося, що у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Полтавській, Кримській, Житомирській, Харківській, Донецькій, Хмельницькій, Чернігівській областях та м. Києві «екстремістські та націоналістичні елементи» намагалися дестабілізувати суспільно-політичну обстановку, в тому числі «провокуючи конфлікти» між греко-католиками і православними віруючими. Тому пропонувалося оголосити до 1 липня 1990 р. мораторій на будь-які політичні акції, «спрямовані на дестабілізацію обстановки на національному, релігійному ґрунті», та вживати «рішучих заходів щодо недопущення несанкціонованих мітингів, демонстрацій, процесій та пікетів» [31, арк. 44–45].

У доповідях правоохоронних органів України про суспільно-політичну обстановку в західних областях республіки зазначалося, що серед російськомовного населення поширювалися побоювання за можливий розвиток подій та безпеку сімей [31, арк. 37]. Досить часто у повідомленнях працівників правоохоронних органів зазначалося начебто існуюча загроза для життя і здоров'я російського і російськомовного населення УРСР в умовах посилення відцентрових течій. І саме це висувалося як обґрунтування можливих «рішучих» дій, у тому числі й застосування силових методів збереження влади.

Абсолютна більшість жителів Галичини розуміла російську мову, проте попри переважне спілкування українською мовою

українці Львова за потреби частіше, аніж мешканці Тернополя чи Івано-Франківська, переходили на російську, якщо того вимагали обставини.

У часи існування СРСР мало хто із жителів регіону ідентифікував себе передовсім галичанином за домінування усвідомлення цих земель як західноукраїнських. У той же час, історично склалося так, що саме Галичина взяла на себе роль лідера національно-визвольного руху України. Її внесок у здобуття незалежності, укріплення державності та захисту територіальної цілісності нашої країни є неоцінним. Населення краю виявилось найбільш стійким до згубного русифікаторського впливу. Переважання українського населення в краї, яке великою мірою диктувало умови соціалізації, сприяло зростанню кількості тих, хто вважав рідною українську мову. Урбанізаційні процеси спричинилися до збільшення кількості колишніх селян у містах. При цьому значна частина колишніх сільських жителів не поривала зв'язків із рідними селами, що виступало одним із чинників українізації.

Галичина залишилася чи не єдиним регіоном України, де населення послідовно відстоювало європейські цінності. Можливо, саме через це ніяких погромів російського населення на території Галичини в процесі суверенізації України не було, як не було й дій, спрямованих проти російського чи російськомовного населення у інших регіонах України. Високий рівень толерантності населення України у міжетнічних відносинах став запорукою тривалого мирного співіснування представників різних націй. А порушити мир на українських землях Російській Федерації вдалося лише шляхом збройної агресії.

1. Боднар Г. «Радянська» Галичина / [Електронний ресурс] Г. Боднар. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?radyanska_galichina&objectId=1265077

2. Економічна історія України. – Т. 2. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 608 с.

3. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : монографія – К.: ІПіЕНД, 2011. – 396 с.

4. Історія українського селянства. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 2006. – 653 с.

5. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. – Т. 1: Численность населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей. – М.: Статистика, 1972. – 176 с.
6. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. – Т. IV: Национальный состав населения СССР. – М.: Статистика, 1973. – 648 с.
7. Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 159 с.
8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://homepage.univie.ac.at/philipp.ther/lemborg/identifikation_ukr.html
9. Планировка сел и агропромышленных предприятий / под ред. Ю. Ф. Хохоло. – К.: Будівельник, 1983. – 186 с.
10. Стешенко В. С. Демографічні дослідження / В. С. Стешенко. – К.: Наукова думка, 1975. – 158 с.
11. Товкун В. И. Современная миграция населений в Украинской ССР (статистическое исследование): автореф. дис... к. эк. н. / В. И. Товкун. – К., 1966. – 22 с.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 111. – 49 арк.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 65. – 124 арк.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 186. – 96 арк.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 207. – 129 арк.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 391. – 26 арк.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 550. – 94 арк.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 652. – 145 арк.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 674. – 139 арк.
20. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 675. – 230 арк.
21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 26. – Спр. 1206. – 16 арк.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1400. – 33 арк.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1556. – 22 арк.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1957. – 11 арк.
25. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 2765. – 52 арк.
26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 2766. – 198 арк.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2727. – 189 арк.
28. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2736. – 398 арк.
29. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2739. – 60 арк.
30. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2751. – 266 арк.
31. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2872. – 190 арк.
32. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2964. – 206 арк.